

Дніпропетровський державний університет

Мерніков Геннадій Іванович

930.1

**Школи в українській історичній науці другої половини ХІХ -
початку ХХ ст.: проблеми теорії та історіографії**

**07.00.06 - Історіографія, джерелознавство та спеціальні
історичні дисципліни**

**Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата
історичних наук**

**Дніпропетровськ
1997**

00751377 (U)

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі історіографії та джерелознавства
Дніпропетровського державного
університету

Науковий керівник: Доктор історичних наук, доцент
КОЛЕСНИК Ірина Іванівна,
Дніпропетровський державний
університет, професор кафедри
історіографії та джерелознавства

Офіційні опоненти: Доктор історичних наук, професор УРСУ
Дмитро Павлович, Таврійський
екологічний університет, завідуючий
кафедрою історії Сходу
Кандидат історичних наук,
АБРОСИМОВА Світлана Вікторівна,
Дніпропетровський історичний музей
ім. Д.І. Яворницького, провідний
науковий співробітник

Провідна установа: кафедра історіографії, джерелознавства
та археології Харківського державного
університету

Захист відбудеться "24" травня 1997 р. о 13
годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.03.01.15. при
Дніпропетровському державному університеті за адресою:
320625, м. Дніпропетровськ, пр. Гагаріна, 72, ауд. 307.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці
Дніпропетровського державного університету за адресою:
320050, м. Дніпропетровськ, вул. Казакова, 8.

Автореферат розісланий "21" листопада 1997 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Тутік Л.С.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження визначається комплексом взаємопов'язаних проблем сучасної історіографічної ситуації. Це, передусім, остаточно неузгодженість категоріального апарату науки, аморфність змістовних характеристик понять «школа», «течія», «напрямок», інших історіографічних категорій. «Термінологічний хаос», що продовжує панувати в дослідженнях з історії історичної науки, не дозволяє говорити про створення цілісної картини вітчизняного історіографічного процесу.

З іншого боку, реалії розвитку історичної освіти та науки в Україні в рубіжний для неї період: на межі XIX-XXст., - вимагають від дослідника пошуку нових, більш досконалих засобів вивчення творчої спадщини фундаторів вітчизняної наукової історіографії: В.Б.Антоновича, М.С.Грушевського, В.Липинського, Дм.Дорошенка.

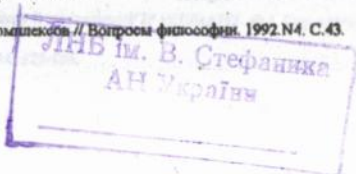
Утвердження соціальних інститутів вітчизняної історичної науки: історичних факультетів Київського, Харківського, Одеського, Львівського університетів; Наукового Товариства імені Т.Шевченка в Львові, Українського наукового Товариства в Києві— осередків творчої співпраці вчених різних поколінь, психо-інтелектуальних типів, ідеологічних спрямувань дозволяє говорити про феномен «школи» в українській історіографії як фактор розвитку системи підготовки кадрів істориків-професіоналів, засіб відтворення нових концептуальних положень історичної науки.

Саме генетичний зв'язок шкіл української історіографії є, на думку Л.Винара, знаковою характеристикою вітчизняного історіографічного процесу: «Якщо В.Б.Антонович— «батько» української наукової історіографії, то його учень М.С.Грушевський є засновником української національної історіографії; історики-державники (В.Липинський, Ст.Томашівський, Дм.Дорошенко) суттєво вплинули на формування нової філософії української історії, ідеології державотворчих рухів епохи національного відродження»¹.

Між тим, проблема «школи» в історичній науці залишається поки що осторонь спеціальних історіографічних досліджень. Традиція вживання цього поняття сягає Античності; ще за тих часів «школа» в образі Платонівської Академії та Аристотелівського Лікею була моделлю ідеальної функціонально-просторової організації вчених різних поколінь². Поступово термін «школа» набуває статусу своєрідного епітета; бачення дослідниками змістовних характеристик процесу колективної творчої співпраці вчених не

¹ Винар Л. М. Грушевський — історик і будівничий нації. К., 1995. С. 48.

² Кулешова Г. И. Образы науки и архитектура научных комплексов // Вопросы философии. 1992. № 4. С. 43.

виходило за межі суто апріорних тверджень про «школу відомого вчителя» та його «учнів». В сучасний період полідисциплінарний підхід стає аксіоматичним в загальнонауковому просторі, методологія історичних досліджень формується на термії фундаментальних положень історії та соціології науки, проблема категоріального апарату історіографії трансформується в проблему відповідності суб'єктивних абстракцій понятійного апарату дослідника об'єктивним реаліям історіографічного процесу. Категорія «школа» в цьому контексті, на наш погляд, займає особливе місце, оскільки, з одного боку, це поняття відтворює реально-існуючі осередки історичної освіти та науки, з іншого боку—«школа» є інструментом пізнання науково-дослідницької та педагогічної діяльності істориків в межах певного наукового соціуму.

Саме тому, об'єктом дисертаційного дослідження є вітчизняний історіографічний процес, який відображає історію історичної науки у різних формах колективного співробітництва істориків.

Предметом дослідження є категорія «наукова школа» в українській історичній науці в період її інституціоналізації на межі XIX-XXст.

Стан наукової розробки теми. Поняття «наукова школа» в історіографії до останнього часу залишається не в повній мірі з'ясованим феноменом еволюції історичної освіти та науки в Україні.

Одним з перших цей термін впроваджує в науковий обіг А.Н.Пилип при розгляді так званої «української школи», представляючої собою одну із любовитніших явлень славянської літератури, вирощеної в 20-40-е годы из философии романтизма¹. Поняття «школа» використовується Пилипом в досить широкому контексті, без огляду на специфічні особливості колективної співпраці вчених різних галузей гуманітарного знання чи представників різних мистецьких шкіл.

На іншому рівні пізнавального аналізу колективних форм творчої діяльності істориків знаходяться праці (сногади, епістолярна спадщина) учнів В.Б.Антоновича: Б.Познанського, В.Ляскоронського, Л.Добровольського та інших². В цих творах поняття «школа Антоновича» не квітується, але з'ясовується рефлексія відомих українських істориків стосовно їх професійного зростання в межах організаційних структур Київського університету,

¹ Пилип А.Н. История русской этнографии. Т.3. Этнография малороссии. Спб, 1891. С.247.

² Ляскоронский В.Г. Воспоминания о профессоре В.Б.Антоновиче// Институт рукопису Центральної наукової бібліотеки НАН України. Архів Ляскоронського. Ф. 90. Спр. 47; Познанский Б.С. Воспоминания об Антоновиче // ИР ЦНБНАНУ. Ф.164. Спр.188.

Товариства Нестора-Літописця, Київської Археографічної комісії. В цьому ж контексті слід розглядати історіографічний нарис найвідомішого учня В.Б.Антоновича М.С.Грушевського в першому томі праці «Український народ в его прошлом и настоящем» (СПб., 1914).

З'ясування змісту поняття «наукова школа» починається з появою на терені історичної науки ґрунтовних історіографічних досліджень: «Нарису української історіографії періоду феодалізму й капіталізму» Дм.Багалія та «Огляду української історіографії» Дм.Дорошенка. Дм.Багалій, один з учнів Антоновича, впроваджує в науковий обіг поняття «Київська школа істориків-документалістів В.Б.Антоновича» й намагається визначити складники цієї категорії. На думку Багалія, В.Б.Антонович об'єднав навколо себе групу студентської молоді завдяки єдності традиціям «суворого документалізму» й загальній увазі дослідників до історії Правобережної України¹.

Дещо під іншим кутом зору розглядає феномен «школи Антоновича» Дм.Дорошенко. Аналізуючи творчий доробок учнів Володимира Боніфатійовича: М.Дашковича, М.Довнар-Запольського, Дм.Багалія, М.Грушевського та інші, Дорошенко акцентує увагу на педагогічній функції школи, як одного з найвпливовіших осередків історичної освіти в Україні².

Еволюція історіографічних поглядів Дм.Дорошенка позначилась й на його баченні поняття «наукова школа». В праці «Володимир Антонович. Його життя й наукова та громадська діяльність» (Прага.1942). Дорошенко зазначає, що В.Б.Антонович «школи не створив, оскільки його учні, перебінявши методи, не засвоїли також його загальні погляди й не розвивали їх у своїх власних працях». Таким чином, в 20-40-ві рр. категорія «школа» поступово здобуває свій змістовний статус, стає об'єктом історіографічного аналізу.

В післявоєнний час проблема школи в історичній науці займає помітне місце в працях істориків української діаспори. Дослідження Н.Полонської-Василенко, І.Витановича, М.Чубатого, О.Пріцака та Л.Винара дозволяють говорити про перехід від суто описових спроб істориків переповісти життєвий й творчий шлях своїх попередників до аналізу причинно-наслідкових зв'язків історіографічного процесу в загально-науковому контексті. Н.Полонська-Василенко використовує поняття «школа» як інструмент пізнання інститутів вітчизняної історичної освіти та науки, підкреслюючи тяглість історіографічного процесу³. В

¹ Бачалій Дм. Нарис української історіографії періоду феодалізму й капіталізму// ІР ЦНБНАНУ. Ф.1. Стр.11049. Арк.285.

² Дорошенко Дм. Огляд української історіографії. Прага.1923.С.120-138.

³ Полонська-Василенко Н. Історія України. Т1. К.1992.

працях Л.Винара термін «школа» є наскрізною категорією історіографічного буття. Вчений є одним з фундаторів вивчення школи М.С.Грушевського в українській історичній науці.

70-90-ті роки означилися зростанням впливу суміжних з історіографією дисциплін: наукознавства, соціо-психології, психології творчості на характер і методи історичних досліджень. Праці відомих радянських істориків та соціологів науки М.Г.Ярошевського, С.Р.Михулінського, В.П.Карцева помітно розширили методологічні горизонти використання поняття «школа» на терені історичної науки та освіти¹. Вихід в 1977 році колективного видання «Школи в науці», під редакцією М.Г.Ярошевського, дозволив історикам вирізнити функціональні можливості поняття «наукова школа» в історіографічному аналізі, осягнути перспективи вивчення колективної творчості в науці. В цей же час було підготовлено кілька дисертаційних досліджень монографій та статей, автори яких, спираючись на досвід колег з суміжних з історіографією областей наукового знання, намагаються з'ясувати основні змістовні параметри окремих історичних шкіл (Г.П.Мягков, С.В.Чирков, С.І.Михальченко).

Завершуючи історіографічний огляд, слід відзначити, що не зважаючи на майже вікову традицію вживання та інтерпретації поняття «школа», в історичній науці ще й досі не склалась єдина точка зору на змістовні характеристики та функціональні можливості цього терміну в історіографічному аналізі. Це змушує вчених по-новому поглянути на, здавалось, установлені історіографічні факти; розширити методологічний арсенал своїх досліджень за рахунок більш досконалого використання теоретичних та експериментальних напрацювань історії та соціології науки, серед яких поняття «наукова школа» поки що залишається до кінця не з'ясованим.

Мета дослідження. Метою даної роботи є дослідження проблеми наукових шкіл на матеріалах української історичної науки кінця ХІХ-початку ХХ ст., як форми колективної наукової діяльності та одного з засобів вивчення українського історіографічного процесу.

Виходячи з мети дослідження **основними завданнями є**

• визначення поняття «наукова школа» в спеціальній історичній та наукознавчій літературі;

• інтерпретація теоретичного та експериментального доробку історії науки, соціо-психології, психології творчості у вивченні діяльності наукових шкіл української історичної науки;

¹ Ярошевский М.Г. Трёхаспектность науки и проблемы научной школы // Ученый и научный коллектив. М. 1973.

- розробка функціональної логіко-лінгвістичної моделі наукової школи;
- в'ясування змістовних характеристик поняття «лідер», типів лідерства, типів вчених, як складової частини моделі наукової школи;
- характеристика складу учнів наукової школи, розподілу ролей в науковому колективі істориків;
- аналіз механізму функціонування шкіл в історичній науці;
- відтворення результативності дослідницької та педагогічної діяльності наукових шкіл в українській історіографії.

Методологічною основою дисертаційного дослідження став принцип теоретико-методологічної реконструкції, як можлива протипага суто описовому методу вивчення історіографічного процесу. Використання методу структурно-функціонального аналізу дозволє створити моделі соціальних систем творчої взаємодії істориків на терені інституцій історичної науки та освіти.

Одним з основних, наскрізних є принцип полідисциплінарності в дослідженні особливостей колективної творчої діяльності істориків.

В процесі написання цієї роботи було використано системний, історико-порівняльний, генетичний, проблемний, персональний методи історичного дослідження.

Джерельну базу дисертації можна структурно розподілити за наступними характеристиками: а) друковані джерела; б) архівні матеріали.

Друковані праці, в свою чергу, поділяються за своїм функціональним впливом й визначаються логікою написання цієї роботи:

1. Праці засновників наукових шкіл в українській історіографії: В.Б. Антоновича, М.С. Грушевського, Дм. Багалія та їх учнів, що дозволило вирізнити концептуальні, методологічні засади українського історіографічного процесу;
2. Спеціальні історіографічні дослідження, присвячені життєдіяльності окремих шкіл в українській історіографії (Дм. Дорошенко, Л. Виняр, М. Антонович та інші);
3. Дисертації, монографії та статті сучасних дослідників історіографічного процесу, в яких знайшла своє використання категорія «наукова школа»;
4. Дослідження, присвячені життєдіяльності наукових шкіл в природничій сфері науки, науковаччі праці, що методологічно збагачують теоретичний доробок вивчення проблеми школи в історіографії;

5. Теоретичні та експериментальні напрацювання вітчизняних й зарубіжних дослідників психології творчості в науці, феномену психо-інтелектуальної мотивації науково-дослідницької та педагогічної діяльності вчених.

В своїй роботі автор використав архівні матеріали зі сховищ Центрального державного історичного архіву (ЦДА), Інституту рукопису Центральної наукової бібліотеки НАН України імені В.І.Вернадського в Києві (РІЦ-БНАНУ), Відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки імені В.Стефаніка.

Серед цих документів: хроніки та протоколи засідань НТШ та УНТ; спогади, щоденники, епістолярна спадщина учасників історичних шкіл; матеріали, що відображають різні аспекти адміністративно-господарської діяльності закладів історичної освіти та науки в Україні.

Наукову новизну дисертації визначає комплекс чинників:

- Створення функціональної логіко-лінгвістичної моделі наукової школи, як засобу пізнання об'єктивних реалій історіографічного процесу.

- При вивченні функціонування наукових шкіл в українській історіографії використано доробок провідних вітчизняних та зарубіжних дослідників історії та соціології науки, соціальної психології, психології творчості, що значно збагачує інструментарій історіографічного аналізу.

- Автор інтерпретує соціо-психологічні аспекти міжособистісних стосунків істориків в межах інституцій української історичної науки (НТШ, УНТ, історичні установи ВУАН).

- В роботі відтворюються психологічні портрети провідних вітчизняних дослідників-лідерів наукових шкіл, що дає можливість вирізнити феномен творчого мікроклімату, колективної мотивації та результативності наукових шкіл в українській історіографії.

На захист виносяться такі основні результати дисертації:

Категорія «наукова школа» є об'єктивною реальністю вітчизняного історіографічного процесу в період утвердження інститутів історичної науки та освіти в Україні на межі XIX-XX ст., й одночасно інструментом історіографічного аналізу особливостей науково-дослідницької та педагогічної діяльності вчених різних поколінь, соціальних та психо-інтелектуальних статусів.

Функціональна логіко-лінгвістична модель наукової школи-засіб історіографічного аналізу, поєднує в собі такі ієрархічно-узгоджені чинники:

- лідер—організатор наукової школи, автор наукової програми досліджень, вчитель-вихователь нового покоління істориків-професіоналів;

- учні—склад наукової школи, що реалізує наукову програму лідера, здобуваючи при цьому необхідні професійні вміння та навички, хист і смак до дослідницької роботи;
- наукова атмосфера—творчий мікроклімат в колективі вчених, який дозволяє спрямувати психо-інтелектуальну енергію окремого науковця в єдину колективну творчу мотивацію;
- особлива наукова результативність школи, яка полягає у відтворенні наукової програми її лідера через створення нової оригінальної концепції, методології, історіософії історичних досліджень; специфічний стандарт культури наукового спілкування—система морально-етичних норм творчої взаємодії істориків.

Використання моделі наукової школи дозволяє проаналізувати особливості українського історіографічного процесу у розвитку соціальних інститутів історичної науки кінця XIX-початку XX ст., охарактеризувати тяглість, генетичний зв'язок наукових шкіл вітчизняної історіографії.

Теоретичне та практичне значення дисертації. Підведено підсумки дослідження проблеми шкіл в наукознавчій, соціологічній, історичній літературі. Використання функціональної логіко-лінгвістичної моделі наукової школи дозволяє не лише вирізнити ключові чинники феномену колективної творчості в історичній науці, але й узгодити змістовні характеристики понятійного апарату історіографії.

Практичне значення дисертації полягає у можливості використання матеріалів та висновків роботи при викладанні загальних та спеціальних курсів з історії освіти та науки в Україні, в курсах історії історичної науки та української історіографії. Крім того, матеріали дисертації можуть бути використані при вивченні творчих біографій представників української історичної науки кінця XIX- початку XX ст.

Реалізація та використання наукових розробок Положення дисертаційного дослідження використані в науково-дослідній роботі кафедри історіографії та джерелознавства Дніпропетровського державного університету по держбюджетній темі «Розробка сучасної концепції дослідження та викладання історії історичної науки в Україні» в межах державної національної програми «Освіта» //«Україна XXI ст.».

Апробація роботи. Основні положення дисертаційного дослідження, апробовані на міжнародних конференціях: присвячена 140-річчю від дня народження Д.І.Яворницького та 90-літтю XIII Археологічного з'їзду (Дніпропетровськ.1995), «Інтелекція: суть, історичні долі, перспективи» (Дніпропетровськ.1996), «Україна-Німеччина: економічне та інтелектуальне співробітництво XIX-XX ст.» (Дніпропетровськ.1997); міжрегіональних конференціях: «Україна і Росія: досвід історичних зв'язків та перспективи співробітництва»

(Дніпропетровськ.1995); «Проблеми регіональної освіти та науки в Україні» (Харків.1996); «Історія, філософія та література: проблеми міждисциплінарних зв'язків» (Запоріжжя.1996); а також у 6 публікаціях автора.

Дисертація обговорена на засіданні кафедри історіографії та джерелознавства Дніпропетровського державного університету.

Структура роботи відповідає поставленій меті та розв'язанню основних завдань дослідження й складається з вступу, трьох розділів, висновків, переліку використаних джерел та літератури, додатків. Обсяг дисертації складає 179 с., списку джерел та літератури - 13с. (271 найменування), додатків-22с. (10)

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обгрунтовується вибір теми дисертації, її актуальність, характеризується стан та ступінь розробки проблеми, методологічні принципи дослідження, джерельна база, визначені методи і задачі роботи, її наукова новизна, теоретичне та практичне значення, позначені основні положення, що виносяться на захист.

Розділ I «Школи в українській історичній науці: історіографічний аспект» містить в собі дві частини. У главі I «Наукові школи української історіографії в спеціальній літературі» робиться спроба історіографічного аналізу використання та експлікації поняття «школа» в історичних дослідженнях. Вибір такого порядку викладання матеріалу є несподіваним. Категоріальний зміст того чи іншого поняття проходить випробування часом, рефлексія авторів історіографічних праць відносно понятійного апарату своїх досліджень, ці фактори суттєво впливають не лише на сучасний стан проблеми «наукової школи», але й на весь комплекс історіографічних проблем вивчення колективної творчої співпраці істориків.

Традиція використання поняття «школа» є досить поширеною, але більшість дослідників вживає цей термін без огляду на його змістовні характеристики. Лише деякі автори намагаються з'ясувати власне бачення колективної творчості науковця з термінологічною навантаженістю поняття «наукова школа». Так, професор Кентського університету Л.Віндр обгрутовує зміст науково-дослідницької та педагогічної діяльності «Галицько-Київської школи» М.С.Грушевського. Підкреслюючи таглість вітчизняного історіографічного процесу, Віндр характеризує методологічну спорідненість між школами Антоновича та Грушевського, виключно значення цього зв'язку в розві української історичної науки.

Поняття «школа М.С.Грушевського» наповнюється в працях Л.Віндра конкретним змістом, вчений пропонує якісні та кількісні показники складу школи, відрізняє основні

напрямки дослідницької діяльності її представників, результати творчої співпраці Грушевського та його учнів. Аналіз життєвого й творчого шляху М.С.Грушевського дозволяє Л.Винару простежити еволюцію українського історіографічного процесу з кінця XIX-го до 30-х років XX ст., окреслити перспективи та історичне значення творчого доробку Галицько-Київської школи М.С.Грушевського.

Певною антитезою висновкам Л.Винара виглядають твердження іншого відомого історика української діаспори О.Приймака. Вчений намагається визначити аспекти М.С.Грушевського на вітчизняну історичну науку, підкреслюючи протиріччя між народницькою школою Грушевського та історіософськими і суспільно-політичними поглядами істориків-державників.

В працях Н.Полонської-Василенко поняття «школа» вживається в контексті розвою української історичної науки в умовах формування її соціальних інституцій.

Феномен державницької школи української історіографії знайшов своє відображення в роботах І.Лисяка-Рудницького, М.Антоновича, Я.Пеленського, деяких інших дослідників. Я.Пеленський намагається прослідкувати життєвий й творчий шлях промотора державницької школи, В.Липинського, підкреслюючи вирішальний вплив історіософії вченого на весь подальший розвиток державницького напрямку в суспільно-політичному житті українського зарубіжжя. Історичні есе І.Лисяка-Рудницького дозволяють осягнути причинно-наслідкові зв'язки процесу формування інтелектуальної еліти в Україні; чільне місце в цій психо-інтелектуальній, соціо-культурній формації належить, без сумніву, В.Липинському та його послідовникам. Впровадивши в науковий обіг вагому частку спістолярної спадщини В.Липинського і Дм.Дорошенка, М.Антонович зробив спробу реконструкції творчої лабораторії державницької школи. Механізм функціонування творчого тандему Липинський-Дорошенко спонукав до роздумів про стан культури творчих взаємин в сучасних осередках історичної освіти та науки.

Інший рівень дослідження проблеми наукової школи в історіографії складають праці членів історичних шкіл. Їх рефлексія стосовно феномену колективної творчості в науці. Один з фундаторів державницької школи Дм.Дорошенко підкреслював, що відсутність чітко сформульованої концепції історичного розвитку України завадила Антоновичу створити синтетичну працю з української історії; регіональна історія земель Західної Русі, написана його учнями, не відійшла далеко від суто документалістського «АЮЗР».

В «Парисі української історіографії...» Дм.Багалія відтворено ключові школоформуючі чинники школи В.Б.Антоновича за ієрархічним призначенням:

- єдність тематики досліджень (історія Правобережної України);
- ґрунтовний документалізм істориків;
- аналіз джерельного матеріалу зі сховищ Києва.

Учень Антоновича, фундатор Львівсько-Київської школи М.С.Грушевський також не визначив свого ставлення до феномену «школи» в історіографії. Підкреслюючи єдність методологічних засад з Антоновичем, Грушевський пропонує нам лише кількісний склад його школи та тематику досліджень учнів Володимира Боніфатійовича в контексті еволюції української історичної науки.

Здійснений нами історіографічний огляд, дозволяє говорити про неясність, в певній мірі, змістовних характеристик поняття «школа» в спеціальних історичних дослідженнях. Цілком очевидним є той факт, що вирішити проблему історіографічної категорії «школа» методами виключно цієї дисципліни не можливо. В цій ситуації необхідно звернутись до творчого доробку суміжних дисциплін, вирізнити ключові чинники терміну «школа» виходячи з його епістемологічного змісту.

В главі 2 цього розділу «Поняття «школа» в історичній науці: спроби теоретичного аналізу», присвячений аналізу принципів та критеріїв з'ясування поняття «наукова школа» в сучасній історіографічній ситуації, поняття «школа» розглядається як один із засобів пізнання історіографічного процесу.

Досить різноплановим є вибір об'єктів історіографічного аналізу на даному етапі дисертаційного дослідження. Поряд з монографічними працями Л.Винара знаходяться розвідки нового покоління істориків (С.В.Чирков, Г.П.Мягков, С.І.Михальченко, О.Тарасенко); спеціальні дослідження категорії «школа» в історіографії співставляються з фрагментарними начерками дослідників історичного буття України. Об'єднує ці праці інтерес авторів до проблеми методологічного апарату історичної науки, розуміння вченими необхідності структурувати досить аморфні контури історіографічних категорій.

Без сумніву, провідне місце в процесі узгодження змістовних характеристик поняття «школа» належить Л.Винару. Історик пропонує власну модель історичної школи, її своєрідний ідеальний тип. На думку Винара, єдність методологічних і історіософських засад, наявність певних організаційних установ та періодичних видань дозволяє говорити про існування школи в історіографії.

Вчені переконані, що зміст наукової школи полягає в органічному поєднанні педагогічної та дослідницької функцій на терені міжособистісних взаємин за схемою: «вчитель-учні». В колективній праці «М.С.Грушевський і ACADEMIA» (П.Сохань,

В.Ульяновський, С.Кіржаєв) проаналізовано роль та місце формально-організаційних чинників в життєдіяльності наукових установ, згубний приклад зайвого адміністрування в школі М.С.Грушевського. Серед останніх досліджень проблеми школи в історіографії, необхідно виділити позицію львівського історика Я.Грицака, який фактично спростовує життєздатність моделі наукової школи Л.Винара стосовно методологічних та концептуальних положень творчої спадщини М.С.Грушевського.

Втім, слід відзначити, що більшість істориків вживає поняття «школа» досить часто без огляду на специфічні соціо-культурні, психо-інтелектуальні особливості науковця—суб'єкта історіографічного процесу. В працях з історії історичної науки не достатньо прослідковується логіка еволюції загально-наукових процесів; гуманітарне знання залишається ізольованим від природознавства і техніки. Між тим, саме в наукознавчих дослідженнях колективної творчості вчених поняття «наукова школа» займає вагоме місце; різноманітні фактори життєдіяльності шкіл вирачаються в нашій країні та за кордоном досить успішно.

Поздові «Категорія «наукова школа» в дослідженнях з історії та соціології науки» присвячено аналізу досліджень колективної творчої діяльності вчених у різних сферах наукового знання в контексті полідисциплінарного підходу до проблеми «наукових шкіл». В главі 1 «Визначення поняття «наукова школа» автор намагається простежити еволюцію процесу утвердження колективних форм науково-дослідницької діяльності у формі наукових шкіл.

Одночасно з формуванням перших осередків колективної співпраці вчених—лабораторій, кафедр, ІДД та інш., починає формуватися наукознавство - дисципліна, основним змістом якої є аналіз форми і методів наукової діяльності, факторів, що впливають на перспективний розвиток наукового знання. Категоріальний апарат історії та соціології науки утверджується разом з рефлексією вчених відносно власного творчого шляху.

Саме тому, одне з перших відомих визначень поняття «наукова школа» належить всесвітньовідомим вченим, засновникам наукових шкіл (П.П.Капиця, Л.Д.Ландлу). Категорія «школа» розглядається в цей період, як феномен творчої зв'язки («вчитель-учні», або «відомий майстер-галановиті послідовники».

З утвердженням соціальних інститутів вітчизняного наукознавства (1960-1970 роки), поняття «наукова школа» починає досліджуватись як один з найважливіших осередків сучасної науки, феномен відповіді вчених зростаючим запитам прогресуючої цивілізації. М.Г.Ярошевський, С.Р.Мікулинський, В.П.Карієв та їх колеги по Інституту історії

природознавства і техніки АН СРСР обґрунтовують тезу про трьохаспектність вивчення процесу наукової творчості. Логіко-науковий, соціо-психологічний, особистісно-психологічний вектори дослідження феномену «наукової школи» склали основу послідовного вивчення всіх аспектів науково-дослідницької та педагогічної діяльності колективів науковців.

У 1980-1990-х рр., під впливом ідеології класиків західної філософії науки Т.Куна, Ст.Тулміна, П.Фейєрабенда, вітчизняні дослідники починають використовувати соціо-психологічні чинники колективної діяльності вчених. Поняття «наукова школа» поступово входить до розряду полідисциплінарних категорій епістемологічного пошуку, стає проміжною ланкою, містком між наукознавством та історіографією (Д.П.Урсу, А.І.Зевелев, С.Г.Кара-Мурза).

Дослідники феномену колективної творчості в науці переходять до вивчення окремих сторін науково-дослідної та педагогічної діяльності школи через аналіз її окремих чинників.

В главі 2 «Принципи та критерії формування категорії «наукова школа» йдеться про змістовні характеристики та функції понять: «лідер», «наукова атмосфера», «наукова результативність», як основних складників категорії «наукова школа».

Формування лідером нового наукового напрямку колективу однодумців з своїх студентів, аспірантів, сторонніх осіб є однією з найважливіших функцій школи (М.Г.Ярошевський, С.Р.Мисулінський). Наявність особливих здібностей педагога й психолога, організатора творчої співпраці вчених різних поколінь - якості лідера школи, виключно необхідні для збереження босздатності наукового колективу (С.Д.Хайтун, Е.С.Бойко). Між тим на думку Г.Б.Жданова, соціальні інститути сучасної науки, широкі впровадження адміністративно-господарських зв'язків між суспільством та наукою дозволяють говорити про наукову школу, як про колектив вчених, здатних до виконання суспільно-корисних завдань. Функції лідера школи в цій ситуації збігаються з обов'язками сучасного адміністратора-менеджера, здатного об'єднати порівняно молодих вчених навколо нової оригінальної ідеї.

Перетворення мотиваційних чинників вчених різного віку, психо-інтелектуальних, соціо-психологічних типів в єдину суто творчу мотивацію, що дозволяє реалізувати наукову програму лідера—найважливіший фактор життєдіяльності наукової школи. Таким чином, вирішується двуденне завдання школи: підготовка кадрів дослідників-професіоналів здійснюється завдяки виконанню певних науково-дослідних задач, спільних для лідера та його послідовників.

Розділ III «Наукові школи у контексті психології творчості (за матеріалами української історіографії)» є ключовим в цьому дослідженні. Автор намагається реалізувати методологічний потенціал створеної ним логіко-лінгвістичної моделі наукової школи у контексті українського історіографічного процесу.

В главі I «Соціо-психологічні умови генези наукових шкіл» аналізується цілий спектр чинників соціо-психологічного, суспільно-політичного, соціо-культурного, суто співіспітського змісту, що дозволило вирізнити причинно-наслідкові зв'язки професійного та особистісного зростання фундаторів шкіл в українській історіографії: В.Б.Антоновича, М.С.Грушевського, В.Липинського, Дм.Дорошенка.

Аналіз спогадів, щоденників, епістолярної спадщини провідних українських істориків змушує прийти до висновку, що процес інституціоналізації вітчизняної історичної науки проходив у виключно несприятливих умовах. Ідеологічний тиск можновладців Російської імперії, провінціалізм наукових осередків Галичини не дозволив історичним закладам Києва та Львова в повній мірі реалізувати актуальні для вітчизняної історіографії концептуальні завдання.

Використання теоретичних та експериментальних напрацювань класиків психоаналізу (Е.Фромм, К.Г.Юнг), відомих вітчизняних соціо-психологів (Г.Коган, А.Налчаджан, Ю.Кочкарів), дозволило відтворити психо-інтелектуальні пріоритети фундаторів історичних шкіл: В.Б.Антоновича, М.С.Грушевського, що сприяло реконструкції творчого мікроклімату в очолюваних ними наукових колективах.

Специфічна нервова система, виключна цілеспрямованість, фантастична працездатність—ключові риси характеру промоторів вітчизняного історіографічного процесу. Фактори особистісно-психологічного плану суттєво вплинули на форми й методи колективної співпраці істориків та (в кінцевому підсумку) на результативність наукових шкіл.

В главі 2 «Типи лідерства та колективної наукової діяльності» мова йде про характер розподілу ролей в колективі істориків, про особливості психологічного впливу лідера наукової школи на співробітників керованого ним наукового підрозділу. Досвід функціонування науково-дослідних та науково-освітніх установ, членів соціологічної опитування (М.Г.Ярошевський, А.Матейко) дозволяють говорити про неформальний, але узгоджений з логікою розвитку колективу, перерозподіл наукових ролей (повноважень) в дисциплінарному колективі дослідників. З цього приводу існує декілька класифікацій (Гоу і Вудворт, Дж.Форард, К.Левін). Втім, більшість вчених погоджується з наявністю трьох основних категорій науковців: генератор ідей, критик, ерудит. В межах наукової школи

функції лідера обов'язково повинні належати генератору нових оригінальних ідей (В.П.Карцев, М.Полян). Якщо в процесі еволюції наукового колективу роль генератора ідей бере на себе один з учнів, ця ситуація є кризовою для школи й може призвести до її розвалу.

Саме така ситуація склалась на 1913 р., коли цілий ряд співробітників НТШ (О.Маковей, В.Дороненко) на чолі з Ст.Томашівським спровокувала конфлікт між Грушевським та його учнями, що змусило автора «Історії України-Руси» перенести інтелектуальний центр досліджень вітчизняної історії з Львова до Києва. З повним часу схожі події сталися й в очолюваних Грушевським історичних установах ВУАН.

Узгодження цілей лідера школи з результативністю наукового колективу відбувається лише в разі органічного поєднання специфічних психо-інтелектуальних якостей окремих науковців з особливостями розподілу ролей в мікро-соцумі дослідників.

В главі 3 «Форми мотивації та результативність колективної творчості» розглядається проблема колективної мотивації, її рівнів та проявів на терені наукових шкіл в українській історіографії. Концепції відомих дослідників психології творчості в науці (К.Роджерс, Г.Сел'є, А.Моль) інтерпретуються з урахуванням суспільно-політичної атмосфери, соціокультурних чинників, ціннісних орієнтирів провідних українських істориків.

Результативність наукових шкіл вирізняється крізь призму педагогічної та науково-дослідницької функцій осередків історичної науки та освіти в Україні. Поняття «наукова школа» в зв'язку з цим визнається як двохаспектний феномен сучасної науки, змістові характеристики якого дозволяють не лише ідентифікувати категоріальний апарат історіографії, але й використовувати цей термін при аналізі життєдіяльності інституцій колективної творчої діяльності істориків.

Підсумкові висновки

- Впровадження творчого доробку соціо-психології, психології творчості, психоаналізу дає можливість створити психологічні портрети вітчизняних істориків, висвітлити мотиваційні чинники їх діяльності, зрозуміти механізм функціонування осередків колективної творчості істориків.
- Тяглість, генетичний зв'язок українського історіографічного процесу визначає науково-дослідницька та педагогічна діяльність Київської школи істориків-документалістів В.Б.Антоновича, Галицько-Київської школи М.С.Грушевського, державницької школи В.Львівського, Ст.Томашівського, Дм.Дорошенка.

- Школа В.Б.Антоновича є, передусім, осередком історичної освіти в Україні, фактором утвердження у вітчизняній історичній науці певних стандартів професіоналізму в дослідницькій та педагогічній діяльності.
- М.С.Грушевський, на основі методологічного фундаменту школи В.Б.Антоновича, створив централізовані інститути історичної науки в Україні - НТШ, УНТ, структури ВУАН, що дозволило шляхом об'єднання зусиль близько сотні дослідників реалізувати наукову програму вченого - створити першу синтетичну працю з української історії «Історію України-Руси».
- Державницька школа в українській історіографії - це «незримий коледж» історичних ідей і концепцій, який об'єднав дослідників за принципом єдності філософської позиції, без огляду на їх приналежність до певного наукового закладу. Феномен державницької школи полягає в утвердженні нового стилю мислення істориків, децентралізації історичних досліджень, перенесенні демократичних традицій західного суспільства на ґрунт конкурентної боротьби дослідників історії України.

Головні положення дисертації викладено у таких публікаціях автора:

1. Наукові школи в системі історичної освіти та науки України кінця ХІХ- початку ХХ ст.// Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Харків.1997. С.32-34 (0,5 др. арк.).
2. Особистісно-психологічний аспект у вивченні проблеми наукової школи// Придніпровський науковий вісник №26(37), 1997. С.42-48 (0,5 др. арк.).
3. Риси наукової школи в українській історіографії другої половини ХІХ ст.// Дніпропетровський історико-археологічний збірник. Дніпропетровськ. 1997. С.353-368 (0,9 др.арк.).
4. М.Драгоманов, як дзеркало української історіографії// Нова парадигма. Запоріжжя.1997. С.53-56 (0,5 др. арк.).
5. Риси наукової школи в творчості Д.І.Яворницького// Тези міжнародної конференції, присвяченої 140-річчю від дня народження Д.І.Яворницького та 90-літтю ХІІІ Археологічного з'їзду (листопад 1995). Дніпропетровськ.1995. С.31-33 (0,2 др.арк.).
6. Наукові школи в українській історіографії другої половини ХІХ ст., як соціокультурний феномен// Інтелегенція: суть, історичні долі, перспективи. Тези доповідей (червень, 1996). Дніпропетровськ. 1996. С.157-159 (0,2 др.арк.).

АНОТАЦІЯ

Мерников Г.І. Школи в українській історичній науці другої половини XIX - початку XX ст.: проблеми теорії та історіографії.—Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06.—історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни.—Дніпропетровський державний університет, Дніпропетровськ, 1997.

Захищається дисертація, основні положення якої відображені в шести наукових роботах. В ній вперше досліджується категорія «наукова школа» як двохаспектний феномен українського історіографічного процесу в період інституціоналізації історичної науки та освіти на межі XIX-XX ст. На основі полідисциплінарного підходу до історичних досліджень в роботі використовуються теоретичні та експериментальні напрацювання історії науки, соціо-психології, психології творчості з метою всебічного аналізу механізму колективної творчості в межах наукових шкіл в українській історіографії.

Ключові слова: історіографія, наукові школи, історія науки, інституціоналізація, колективна творчість.

АНОТАЦИЯ

Мерников Г.И. Школы в украинской исторической науке второй половины XIX- начала XX в.: проблемы теории и историографии: (рукопись)

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.06.- Историография, источниковедение и специальные исторические дисциплины. Днепропетровский государственный университет, Днепропетровск, 1997.

Защитається диссертация, основные положения которой изложены в шести научных работах. В ней впервые исследуется категория «научная школа» как двухаспектный феномен украинского историографического процесса в период институционализации исторической науки и образования на стыке XIX-XX вв. На основе полидисциплинарного подхода к историческим исследованиям в работе использованы теоретические и экспериментальные наработки истории науки, социо-психологии, психологии творчества с целью всестороннего анализа механизма коллективного творчества в рамках научных школ в украинской историографии.

Ключевые слова: историография, научные школы, история науки, институционализация, коллективное творчество.

SUMMARY

Mernicov G.I. Schools in the Ukrainian historical science of 2nd half XIX- early XX centuries: problems of theory and historiography. (Manuscript).

The dissertation is submitted for an academic degree of candidate of historical science in specialty 07.00.06- Historiography, source study and special historical branches of science. Dnipropetrovsk State University. Dnipropetrovsk, 1997: (manuscript)

The principal proposition of the dissertation being defended, are stated in 6 scientific works. In this dissertation category of «scientific school» as two-aspect phenomena of Ukrainian historiography process in period of institutionalisation of historical science and education on joint of XIX-XX centuries is being studied complexly for the first time. On the base of polydisciplinary approach in this work theoretical and experimental achievements of history of science, socio-psychology, psychology of creation were used with aim of comprehensive analyze of mechanism of collective creation in frame of scientific schools of Ukrainian Historiography.

Key words: historiography, scientific schools, history of science, institutionalization, collective creation.

Туп. ДІУ за н. 2473-100.

434813

AB 289 (4)

AB 38974

